

بخش دوم
خوشنویسی

به نام خالق نیایه ما

مقدمه

در کتاب سال پیش با برخی اصطلاحات ابرار اولیه خوشنویسی آشنا شدیم. همچنین چهار گونه از گونه های مختلف هنر خوشنویسی و ابتدای درس با معرفی کردیم و به اختصار سیر پیدایش کاربرد های هر یک را آموختیم. اکنون در این کتاب بنیم تا شمارا با چند ابرار دیگر هنر خوشنویسی آشنا کنیم.

آموزش هم زمان خوشنویسی (خط درشت) و تحریری و استعلاق (خط ریز) همراه با یک نوع خط در هر درس تجربه موفقی است که در کتاب امسال نیز دنبال خواهیم کرد و از درس دوم مشق علمی طنویری پیکیری خواهد شد.

پویشتگی در تمرین و تمرکز پیرامون مطالب نظری کتاب به شما کمک خواهد کرد تا خوشنویسی را بهتر فراگیرید و در آینده های نزدیک ضمن بهره مندی از خطی خوش شناخت قابل قبولی از این هنر اصل داشته باشید.

درس اول

آشنایی با ابزار خوشنویسی

در پایان این درس شما منتظاری و:

- برخی ابزار خوشنویسی را بشناسید .
- در انتخاب استفاده از ابزارهای مختلف خوشنویسی مهارت نسبی داشته باشید .
- روش صحیح نشستن هنگام خوشنویسی عایت کنید .
- میراث فرهنگی خود را بشناسید و به آنها احترام بگذارید .

آیا تا به حال هنگام خوشنویسی به شیوه نشستن خود و چگونگی به دست گرفتن قلم و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل خود دقت کرده‌اید؟ آیا می‌دانید این موارد چه تأثیری در خوشنویسی شما دارد؟

علاوه بر نحوه صحیح به دست گرفتن قلم که قبلاً آموختید، شیوه نشستن و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل دیدتان نیز بسیار اهمیت دارد.

شیوه سنتی خوشنویسی، نشستن بر روی زمین و نوشتن بر روی کاغذی است که روی پا قرار دارد. با این شیوه که زیر مشقی را با دست چپ گرفته، کاغذ را روی آن قرار می‌دهیم و روی پای راست که بالاتر از پای دیگر قرار دارد و شیبی دلخواه به آن داده‌ایم می‌گذاریم (برای افراد چپ دست برعکس این روش عمل می‌کنیم).

خوشنویسی را می‌توان روی میز تحریر نیز انجام داد. در این روش بهتر است سطحی شیب‌دار روی میز قرار دهیم و زیر دستی را روی سطح شیب‌دار بگذاریم. همچنین اگر بخواهیم روی صندلی نشسته و بدون استفاده از میز تحریر خوشنویسی کنیم، بایستی با استفاده از زیر پایی، مطابق شکل زیر عمل کنیم.

در هر حال، بایستی فاصله ۳۰ تا ۴۰ سانتی متری چشم از صفحه رعایت شود و صفحه کاملاً روبه‌روی صورت قرار گیرد و صاف باشد.

ابزار خوشنویسی

کاغذ: کاغذ ورقه نازکی است که از خمیر مواد مختلف نباتی و به رنگ‌های گوناگون تهیه می‌شود و غالباً بر آن چیزی می‌نویسند یا چاپ می‌کنند.

کاغذ خوشنویسی بهتر است نه خیلی لیز و لغزنده و نه خیلی خشک و خشن باشد تا قلم به راحتی روی آن حرکت کند و تنظیم شود.

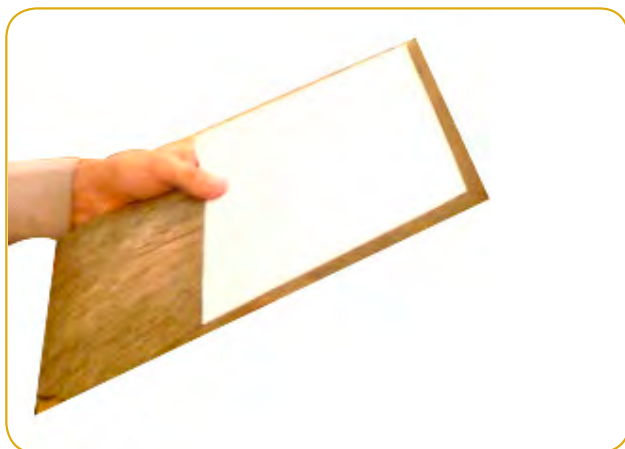
بیشتر کاغذهای موجود در بازار از گونه‌های زیر هستند. اما گونه‌های دیگری هم وجود دارند که بیشتر دست سازند.

الف) گلاسه

ب) نیم گلاسه

ج) تحریری

زیرمشقی: زیرمشقی (زیردستی) صفحه‌ای است نسبتاً ضخیم و کمی بزرگ‌تر از صفحه مشق که از جنس چرم طبیعی، چرم مصنوعی و یا مقوا تهیه می‌گردد و کاغذ برای نگارش روی آن قرار داده می‌شود.

قلم تراش: چاقوی مخصوص تراش قلم خوشنویسی را قلم‌تراش گویند که ویژگی‌های خاصی دارد و با چاقوهای معمولی از لحاظ طرح و جنس تیغه فرق دارد. قلم‌تراش‌ها غالباً دست‌ساز بوده و در انواع یک تیغه، دو تیغه و یا چند تیغه ساخته می‌شوند.

قطزن: قطزن وسیله‌ای است تسمه‌ای شکل که قلم را در آخرین مرحله تراش روی آن قرار می‌دهند و قط می‌زنند.

قطزن را بیشتر از چوب‌های نه خیلی سخت که رنگ روشن داشته باشد می‌سازند و سطح رویی آن را با قوسی ملایم تراش می‌دهند.

خودارزیا

- کاغذ خوشنویسی باید چه خصوصیتی داشته باشد؟
- آیا قلم تراش مانند چاقوهای معمولی است؟ چند نوع قلم تراش نام ببرید.

تجرب‌های بیشتر

- از سه نوع کاغذی که معرفی شد برگه‌ای تهیه و نوشتن روی آنها را با هم مقایسه کنید. یک نوع را که بیشتر می‌پسندید برای مشق انتخاب کنید.
- با استفاده از یک پوشه مقوایی و چند برگ کاغذ با راهنمایی معلم، برای خود زیرمشقی تهیه نمایید.

.....

.....

.....

سیاه مشق نستعلیق / اثر میرزا کاظم (درگذشت ۱۳۲۵ ق)

درس دوم

معرفی خطّ ریحان و مشقِ سطر نویسی (۱)

در پایان این درس از شما انتظار می‌رود:

- خطّ ریحان را بشناسید.
- در سطر نویسی مهارت بیشتری کسب نموده باشید.

به نمونه خط زیر توجه کنید. آیا نام آن را می‌دانید؟

نام این خط، خط ریحان است. خط ریحان نیز از خطوط شش‌گانه‌ای است که این مقله (۳۲۸-۲۷۲ هجری قمری) ارائه کرد و ابن بَوَّاب (وفات ۴۱۳ هجری قمری) و بعدها یاقوت مستعصمی (۶۹۸-۶۱۰ هجری قمری) آن را کامل‌تر کردند. مشخصات خط ریحان شبیه خط محقق است؛ یعنی یک دانگ و نیم دور^۱ و چهاردانگ و نیم سطح^۲ دارد. کاربرد این خط بیشتر برای نوشتن قرآن و کتاب‌های دعا بوده و گاه برای نوشتن دیوان اشعار نیز به کار می‌رفته است. امروزه قطعات زیبایی با استفاده از خط ریحان نوشته می‌شود.

۱- دور : در حروف دایره‌ای مستقیم و معکوس و در سر فاء و قاف و واو... موجود می‌باشد. در این حالت برخلاف سطح، قلم به‌زمری به‌صورت دور حرکت می‌کند.

۲- سطح : حرکات راستی که با قلم در خط ایجاد می‌شود (افقی، قائم، مایل) را سطح می‌گویند. در این حالت، خشکی مطلوبی در حرکات احساس می‌شود مانند قسمت آخر مدهای کامل اصلی مانند : پ، ف، ت، و...

خوشنویسی کنید

با دقت و سطرهای زیبا آنهارا اشتق کنید.

اول دستبزه نام ایزددانا

اول دستبزه نام ایزددانا

اول دستبزه نام ایزددانا

دل برابرِ پدہ محبتِ اوست

دل برابرِ پدہ محبتِ اوست م برابرِ پدہ محبتِ اوست

: بہارِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است

بہارِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است عہدِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است

ای که دستت می رسد کاری بکن

لرزه دست برسد به هر کس

ای که دستت می رسد کاری بکن

چو انا سرمتاب از پند پیران

چو انا سرمتاب از پند پیران

چو انا سرمتاب از پند پیران

خودارزیابی

- خط ریحان به کدام خط شبیه است؟
- در خط ریحان دور بیشتر است یا سطح؟
- دهانه حرف «ل» چند نقطه است؟

تجربه‌های بیشتر

- سعی کنید نمونه خط تحریری سرمشق‌ها را با رعایت تناسب و دقت بنویسید.
- خط ریحان را با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید مقایسه کنید. علاوه بر خط محقق به کدام خط دیگر بیشتر شباهت دارد؟

.....

.....

.....

.....

.....

.....

مشاهیر هنر خوشنویسی

میرزا محمد رضا کلهر (۱۳۱۰-۱۲۴۵ ق)

میرزای کلهر از خوشنویسان بنام تاریخ است که با بهره گیری از نبوغ خود نوآوری هایی در خط نستعلیق پدید آورد و توانست از این خط در چاپ سنگی استفاده نماید. از این هنرمند فرهیخته آثار بسیاری به یادگار مانده از آن جمله کتابت روزنامه وقایع اتفاقیه، چند شماره روزنامه شرف و شرافت، سفرنامه دوم ناصرالدین شاه به خراسان، فیض الموع و...

درس سوم

معرفی خط توقع و مشق سطر نویسی (۲)

در پایان این درس ارزشمندی خود را:

- خط توقع را بشناسید.
- با کلمات و ترکیب های بیشتری در سطح نویسی آشنا شوید.

به نمونه خط زیر دقت کنید. آیا این خط نیز از خطوط شش گانه است؟

نام این خط، خط توقیع است. سه دانگ این خط، دور و سه دانگ آن سطح است. این خط نیز یکی دیگر از خطوط شش گانه است و برای نگارش احکام قضات و توقیعات (به نامه ها، فرمان ها یا دستخط هایی گفته می شود که شاه امضا یا مهر می کرده) به کار می رفته است. همچنین از زمان یاقوت مستعصمی به بعد، نام سفارش دهنده، زمان نوشتن، نام خوشنویس و... را که در پایان کتاب ها و قرآن ها می آمده با این خط می نوشته اند.

خوشنویسی کنید

به نمونه خط زیر دقت و از روی آن مشق کنید.

راستی آور که شوی رستگا

لاکھ ندرنگا

راستی آور که شوی رستگا

علم وسیله اقدار است

علم وسیله اقدار است

علم وسیله اقدار است

دل مرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

دل مرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

دل مرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

جواناره طاعت امروز گیر

جواناره طاعت امروز گیر

کمتر از ده نئی پست شو مهر بود

کمتر از ده نئی پست شو مهر بود

خودارزیاء

- کاربرد خطّ توقیع را بیان کنید.
- یکی از سرمشق‌های این درس را با ترکیب دیگری بنویسید.

تجرب‌های مبتدیه

- یکی از مشق‌های خود را با نمونه‌هایی که قبلاً نوشته‌اید مقایسه کنید، کدام یک به سرمشق کتاب شبیه‌تر است؟
- یک مصرع از یک شعر انتخاب کنید و آن را با خطّ تحریری بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

سَيِّدَةُ النَّسَاءِ فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءُ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ
عَلَيْهَا وَعَلَى آلِهَا وَآلِ الْأَئِمَّةِ الْبُرْجَانِيَّةِ

ابدأ كونه إلى انقراض منقرض شوند شکت
عشر یقین را فیه این مستحقین ساکنان عظامر
کرام منتسبین بسید **بعض من کتب صدیق**
که به مظلوم و جیب دانا بنحو حقیم نمایند
که هر ساله من نفی را از پنچو مانز با جزو این
سد نو مانز کنند منقاد تعین مقدار این المبلغین
مرای منوط برای منزه منوط شرعی است که علی
قد استیخفا فیه بل چنان و اگر قلبی باقی ماند

درس حمام

معرفی خط رقا و مشتق نویسی (۳)

در پایان این درس شما انتظار می‌ود:

- خط رقا را بشناسید.
- در انتخاب ترکیب سطر مهارت داشته باشید.

به نمونه خطّ زیر توجه کنید. آیا این خطّ ثلث است یا خطّ دیگری است؟

آخرین نمونه از خطوط شش گانه خطّ رِقاَع است. این خط برای نوشتن رُقعّه‌ها (ورق‌های تک کوچک)، برای نگارش داستان‌ها و حکایت‌ها و نامه‌نگاری استفاده می‌شده است. رِقاَع، شباهت زیادی به خطّ توقیع دارد و همانند توقیع، سه‌دانگ سطح و سه‌دانگ دور دارد اما حروف آن پهن‌تر، ریزتر و کوتاه‌تر است.

خوشنویسی کنید

با دقت در نمونه خط زیر آن اشتق کنید.

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

کس را وقوف نیست که انجام کار نیست

کس را وقوف نیست که انجام کار نیست
کس را وقوف نیست که انجام کار نیست

صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد

صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد
صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد

خودارزیا

- کاربردهای خط رِ قاع چیست؟
- اولویت کشیده‌ها در سطر نویسی چیست؟

تجربای بیشتر

- چند کلمه مشابه کلمات سرمشق‌هایی که تا به حال آموخته‌اید بیابید و خوشنویسی کنید.

- یکی از حروف الفبا را انتخاب کنید. نمونه‌های این حرف را در هفت نوع خطی که تا به حال شناخته‌اید بیابید و آنها را با یکدیگر مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدًا لَا مُبَدِّلَ
 لِكَلِمَاتِهِ وَمَا يُسَمِّعُ الْعَلِيمُ الْمُحَدِّثِينَ
 وَقَدْ بَلَغْنَا مَرَكَبًا بِهَذَا الْمَصْحَفِ الْمَجِيدِ الْكَافِ
 لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفَةٍ
 فَحَكِيمٌ حَمِيدٌ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ عَلَاءُ الدِّينِ شَيْخُ الْمُتَّقِينَ
 الْفَاهِرُ الْبَنْزِيُّ فِي شَنْشَعٍ وَفَانِيَةٍ

مشاهیر هنر خوشنویسی

عمادالکتاب، محمد حسین سیفی قزوینی (۱۳۱۵-۱۲۴۰ ش)

عمادالکتاب سراسر عمر پر برکت خود را صرف خدمت به ایران و ایرانی نمود و اولین خوشنویسی بود که کتابچه‌های «رسم‌المشوق» در آموزش خوشنویسی را تحریر کرد و با رنج فراوان به چاپ رساند. وی افزون بر خوشنویسی که در آن استادی مسلم بود. شعر هم می‌سرود و نقاشی نیز می‌کرد. کتابت شاهنامه فردوسی، ترجیع‌بند هاتف، اوصاف‌الاشراف و قطعات و مرقعات بسیار همراه با کتیبه‌هایی مانند سردر بیمارستان فیروزآبادی از یادگارهای این هنرمند شهیر است.

درس پنجم

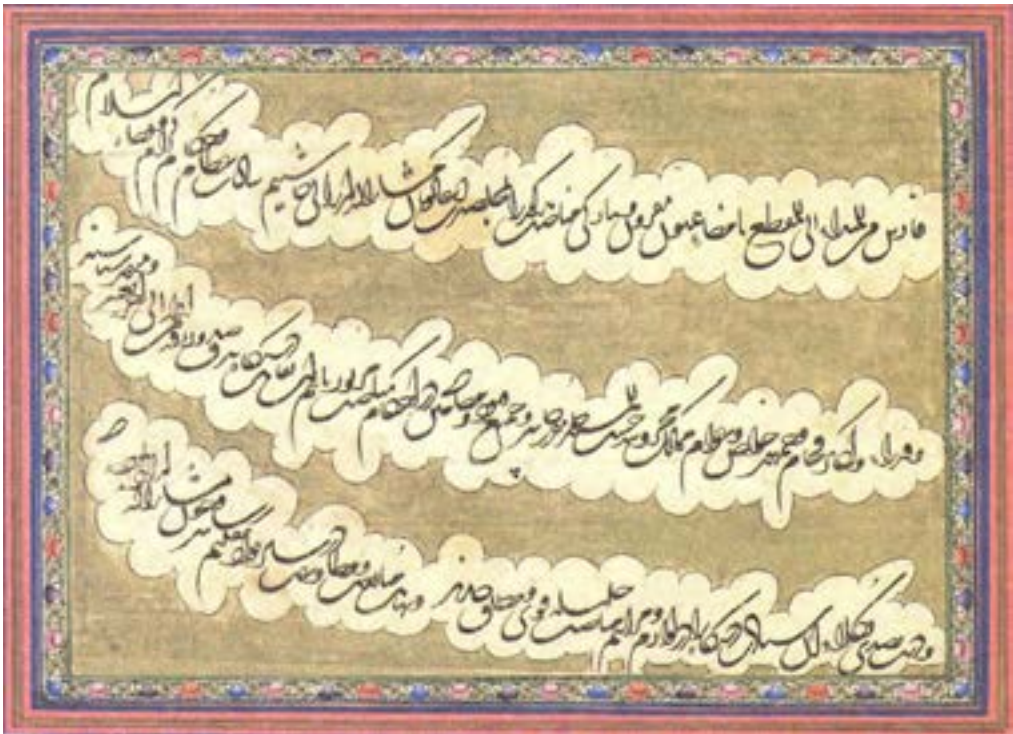
معرفی خط تعلیق و مشق وسطی نویسی

در پایان این درس از شما انتظار می‌رود:

- خط تعلیق را بشناسید .
- در انتخاب کشیده و ترکیب وسطی مهارت نسبی به دست آورید .

آیا نمونه خط زیر تفاوت خاصی با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید دارد؟

این نمونه خط تعلیق است. خط تعلیق خطی است با پیوستگی و اتصالات حروف و کلمات که یک دانگ آن سطح و پنج دانگ آن دور است.

نمونه‌هایی از خط تعلیق که نخستین خط تماماً ایرانی است در سندهای سده ششم و هفتم هجری و کاشی‌های تخت سلیمان (۶۷۴-۶۷۰ هجری قمری) دیده شده است. اما خواجه تاج سلمانی (قرن هشتم هجری قمری) اولین بار در اواخر قرن هشتم آن را قانونمند کرد. این خط بیشتر در نگارش اسناد، احکام و انشاهای کاربرد داشته است.

خوشنویسی کنید

از روی سرمشق های زیر تمرین کنید.

زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

زندگی در دنیای امروز
زندگی در مدرسه اراده است

زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

نام نیکو کر بساند ز آدمی
به کز او ماند سپهری رخا

نام نیکو کر بساند ز آدمی
به کز او ماند سپهری رخا

نام نیکو دیندار ز کفر
به کز او ماند سپهری رخا

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

خودارزیا

- خط‌هایی را که می‌شناسید نام ببرید.
- نخستین خط تماماً ایرانی چه نام دارد؟
- بهترین شکل انتخاب کشیده‌ها در دوسط‌نویسی چیست؟

تجرب‌های بیشتر

- آخرین مشقی را که نوشته‌اید با اولین مشقی که در ابتدای سال تحصیلی نوشته‌اید مقایسه کنید.
- آیا خط‌های کاملاً ایرانی دیگری را می‌شناسید؟ درباره آنها تحقیق کنید.
- یک بیت از یک شعر را به شکل دوسطری در یک صفحه بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

سیاه مشق نستعلیق / اثر میر حسین خوشنویس (درگذشت ۱۳۰۳ ق)

کتاب در روش خط نستعلیق

۱. برای ترین نقطه از اصولی استفاده نمائید و از به کار بردن انواع خودکار، روان نویس و ادوات خودداری کنید.
۲. روزانه حداقل یک یا دو ساعت را به ترین خط اختصاص داده و این کار را با دقت و به دور از جلد و تندی نویسی انجام دهید.
۳. در هنگام نوشتن، صورت را مقابل صورت خود قرار دهید.
۴. ادوات خودنویس را به هر شکل که راحت هستید و عادت دارید در دست بگیرید و فقط توصیه می شود این کار به شکلی باشد که نوک ادوات خودنویس به راحتی در معرض دید شما باشد.
۵. هیچ نویسی از جوهر ارادی است که تاثیر به سزایی در تصرف شما دارد. سعی کنید، شکل کلمات و حروف آن را سر به سر بر سرش و به دقت و تفهیم بنویسید.
۶. اشکالی را که در ترین برداشتن می گیرید به مرور و در فعالیت های نوشتاری خود استفاده نمایید.
۷. قلمرو پاکیزه نویسی را همواره به نظر داشته باشید و به تنظیم وضعیت حروف، کلمات و سطرها نسبت به یکدیگر و تنظیم جای خطی که می خواهید بنویسید نسبت به فضایی که در اختیار دارید فوق العاده دقت نمایید.
۸. از درست نوشتن کلمات پرهیز کنید و دست خود را به زیر نویسی که قالب زیباتری است عادت دهید.
۹. پوسته نویسی از بناهای مستقیم با خوش خطی دارد و لذا با تکیه بر نوشتن ابتدا اکل کلمات یا بخشهای متصل آن را شروع و بعد سایر مخفات مانند سرگش و نقطه را اضافه کرد.
۱۰. برای خوش خطی، عاده برش می که همان نوشتن است، می بایستی به روش نظری زیر که دیدن خطوط زیبایی باشد توجه کرد. پس از نوشتن نقطه ای زیر غافل نشوید.

معترف باشم که در این کتاب
 نوشته شده است و معلوم شد که فیض
 و کرامت و الهی که دارد در این کتاب
 تمام گفته شد و در این همه کتاب
 معنی و نیت را در این دفتر حفظ حق
 که حفظ گفته و گویا تمام در این
 در این کتاب معترف باشم که
 در خود می دانم که در این کتاب
 و شواهد گفته بفرستد که در این
 هم در این کتاب معترف باشم که
 می دانم که در این کتاب معترف
 که در این کتاب معترف باشم که
 در این کتاب معترف باشم که

نمونه خط شکسته تحریری

چلیپای نستعلیق / اثر میر علی هروی (۹۵۱ ق)

چلیپای نستعلیق / اثر آقا فتحعلی حجاب شیرازی

قطعه نستعلیق (سوره حمد) اثر شاه محمود نیشابوری (زنده ۸۹۸ ق)

من مطلبی را، به گمانم، از قول «رومن رولان» خواندم که گفته بود در یک کار هنری، یک درصد هنر، نود و نه درصد اخلاق، یا احتیاطاً این گونه بگویم : ده درصد هنر، نود درصد اخلاق. به نظرم رسید که این حرف، حرف دقیقی نیست. اگر از من سؤال کنند، من می گویم صد درصد هنر و صد درصد اخلاق. اینها با هم منافات ندارند. باید صد درصد کار با خلاقیت هنری ارائه داد و صد درصد آن را از مضمون عالی و تعالی بخش و پیش برنده و فضیلت ساز پُر کرد و انباشت. به نظر من، در کار شما دو چیز اساسی وجود دارد : یکی مایه کار، یکی هم جهت گیری کار است.

از سخنان مقام معظم رهبری، آیت الله خامنه ای

ردیف	واژه بیگانه	معادل در کتاب	معادل مصوب فرهنگستان
۱	Web site, site	وبسایت	وبگاه
۲	graphist	طراح گرافیک	نگاشتارگر
۳	framing	کادربندی	قاب‌بندی
۴	idea	ایده	اندیشه، فکر، آرمان، نظر، عقیده (بنا به مورد می‌توانند یکی از این گزینه‌ها را در بافت به کار ببرند)
۵	maquette	ماکت	نمونک
۶	collage	تکه چسبانی	(در اینجا) چسبانه کاری
۷	mosaicking	موزائیک کاری	پاره چین سازی
۸	pastel	پاستل	گچ رنگ
۹	digital	دیجیتال	رقمی
۱۰	album	آلبوم	جُنگ
۱۱	frame	کادر	قاب تصویر، قاب
۱۲	control	کنترل	(در اینجا) مهار، تنظیم
۱۳	form	فرم	شکل

